

Момчило Станковић

БОРСКИ РУДНИК

1902 — 1972.

Момчило Станковић

Библиотека часописа „Бакар“

БОРСКИ РУДНИК
1902—1972.

БОР
децембар 1972. године

БАНКА ЗА НАУКА И ИСТОРИЈА

БОР
Департамент 1975. година

Уместо увода

Момчило Станковић

КАДА ЈЕ ОТКРИВЕН БОРСКИ РУДНИК

Откриве Борског рудника било је годинама захваљујући на тема за интересантне новинске написе, популарне радијске емисије и атрактивне телевизијске репортаже.

Најчешће се позлазило од сећања савременика који су се заборавили у својим усвојеним историјским подацима. Иако је и створена прва историјска слика о случајно откривеном, судбину Бора, који је онда био рудник. Колико је легенда о случају без и трунке историјске истине показују документи која говоре о дугогодишњем истраживачком раду. Такав рад довео је до проналажења рудног тела које је дало позитивне одлуке о отварању Борског рудника.

Одмах да кажемо, да ако под „откривен“ тражимо годину у којој се сазнало да је Бор са околином богат бакарном рудом, онда морамо да сађемо у далеку прошлост, до антике и даље до прехисторије. Јер Борско рудно тело било је познато и праисторијском човеку, и античким народима и старим Словенима.

Али о томе другом приликом.

Као година садашње историје Борског рудника дуго је помињана (и слављена) година 1903. То персонифицирано зато што из те године потиче документат о данашњу концесију за експлоатацију Борског рудног тела. Вај-

Момчило Станковић

БОРСКИ РУДНИК
1903—1972

Уместо увода

КАДА ЈЕ ОТКРИВЕН БОРСКИ РУДНИК

Откриће Борског рудника било је годинама захвална тема за интересантне новинске написе, популарне ради емисије и атрактивне телевизијске репортаже.

Најчешће се полазило од сећања савременика који су задржавши у својим успоменама спорадичне слике великог догађаја, и ненамерно истицали само своје учешће у открићу овог великог бакарног богатства. Тако је и створена прича да је борско рудиште скоро случајно откривено, судбоносним ударцем пијука оног или овог радника. Колико је легенда о случају без и трунке историјске истине показују документа која говоре о дугогодишњем истраживачком раду. Такав рад довео је до проналажења рудног тела које је дозвољавало доношење одлуке о отварању Борског рудника.

Одмах да кажем, да ако под „открићем“ тражимо годину у којој се сазнало да је Бор са околином богат бакарном рудом, онда морамо да сиђемо у далеку прошлост, до антике и даље до праисторије. Јер борско рудиште било је познато и праисторијском човеку, и античким народима и старим Словенима.

Али о томе другом приликом. Као година садашње историје Борског рудника дуго је помињана (и слављена) година 1903. То вероватно зато што из те године потиче докуменат о давању концесија за експлоатацију Борског рудишта Ђорђу Вај-

ферту. До тог момента писци историје овог рудника могли су да дођу без већих истраживачких напора. Међутим, пођимо редом.

ПОЧЕЛО ЈЕ ОД МИЛОША

Заслуге кнеза Милоша Обреновића за стварање нове српске државе често су биле оспораване, а његов лик каљан разним причама, можда и истинитим, о његовим љубавничким склоностима, његовој самовољи и о убиству Карађорђа (а да ли је могао тада нешто друго да уради?!).

Неписмени српски кнез, ма колико био пуштахија, имао је у својој сељачкој памети једну визију Србије која ће увек одушевљавати историчаре. То није била визија државе сиромашних козара и ратара, већ цивилизована индустријски развијена држава у којој културни развој народа не би био споредан задатак. Зато се за Милошево име и везују први почеци српског позоришта, српске музике, српске штампе, а видећемо и први почеци српског рударства. Такав је Милош и могао да одушеви своје велике савременике па и највеће европске умове. За Милоша велики француски песник Ламартин каже да је „Вашингтон Балкана“, а Стендал пише да је кнез Милош био „једини од владара испод Рајне који познаје свој занат“.

Не изненађује зато и то што је Милош 24. септембра 1835. године довео из Фрајберга у село Бучје најпознатијег европског рударског стручњака барона Хердера, који описујући борско рудиште оставља следећу мисао:

„...у будућности треба предузети интересантан и препоручљив рударски подухват. Поткопом у правцу бора отворити сијенитпорфир белог брда да би се видело, да ли овде има богате жице бакарне руде... Ово испитивање је један од најважнијих задатака будуће рударске власти“.

Осамдесетих година прошлог века Бор и околину истражује први српски учени геолог Јован Жујовић. У својој „Геологији Србије“ из 1893. године он, између осталог, пише:

„Бакарне се руде налазе у Кривељу, Бору, Бучју и Црном Врху“.

Слично је мишљење и геолога Димитрија Антуле, који истина Бор више везује за појаву злата.

Још раније је Милан Ђ. Милићевић (1876. године) у делу „Кнежевина Србија“ писао:

„У селу Бору на северозападу 4—5 сати од Зајечара има руде бакарне, гвоздене, сребрне и златне. То су прошле године разгледали, осим других и Енглези који сада држе Мајданпек“.

ВАЈФЕРТОВА УПОРНОСТ

Има више људи заслужних за развој рударства Србије, али сигурно је да међу њима посебно место припада Ђорђу Вајферту. Пореклом из Баната (Панчева), Немац који је Србију прихватио као своју једину и праву домовину, немирна духа, спреман да у пословима ризикује, али и способан да око себе и око свог не тако великог капитала окупи праве људе, дошао је у Бор добро обавештен и решен да истраје.

Вајферт је знао (или веровао) да улази у велики подухват за који је потребан капитал већи него што га је он имао, а и интересовање шире од оног које је он могао да створи. Зато и даје иницијативу да се створи удружење које ће да ради на истраживању и коришћењу рудног блага источне Србије. И године 1895. основан је „Тимочки синдикат за истраживање и експлоатацију рудних наслага у Тимоку“.

Чланови тог удружења били су: Никола Пашић, првак Радикалне странке и тада водећа политичка личност Србије, Пера Велимировић, министар и такође првак Радикалне странке, рударски инжењер и бивши министар Јеврем Гудовић, инжењер Феликс Хофман, тада сигурно најбољи познавалац рударства и геологије у Србији, Ђорђе Вајферт и други. Али је живот тог удружења био кратак. Пошто су изостали брзи спектакуларни резултати Ђорђе Вајферт остаје сам јер остали повлаче своје акције. Интересантно је и сигурно заслужује посебну пажњу држање Феликса Хофмана, коме неки исто-

ричари (без много доказа) приписују прворазредне заслуге за отварање Борског рудника. Оно што нису морали да знају и у шта нису морали да верују Никола Пашић и Пера Велимировић није смело да буде непознато Феликсу Хофману. Зато њега малодушност у том пресудном тренутку смањује његове заслуге за историју Борског рудника.

НАПОРИ НИСУ БИЛИ УЗАЛУДНИ

У селу Глоговици Вајферт је формирао центар за истраживање рудних појава у источној Србији. Тај центар био је за ондашње прилике одлично опремљен па је имао и хемијску лабораторију у којој су испитивани узорци руде.

Године 1897. почели су у Бору истражни радови којима је непосредно руководио рударски инжењер Фрања Шистек.

Шистек није био непознат рударству Србије.

Родио се године 1854. у Пазну, Чехословачкој. У Србију је дошао вероватно 1882. године и одмах ступио у службу Ђорђа Вајферта. Своју рударску каријеру отпочео је у Костолцу од кога је створио најуређенији српски рудник угља. Отварао је рудишта око Стола и Дели Јована и рудник на Русману код Глоговице.

У почетку истраживања Шистек је највећу пажњу посветио „Тилва Рошу“, вероватно што су ту били и највиднији трагови старог рударења. Резултати остварени на овом лежишту нису много обећавали па је поље истрага проширено.

Истражним радовима на овом терену откривено је пет паралелних порудњених пукотина, које се могу пратити према њиховим површинским изданима...

Најважнији истражни радови налазе се у самом селу Бору, на месту званом „Чока Дулкан“. Ови радови су имали за циљ да испитају рудиште у дубину. Један поткоп у самом Бору потеран је 32 метра испод старих радова, управо на њихово пружање, кроз масе пропицитисаних андезита.

Овај поткоп дошао је до минерализоване масе пошто је пресекао стене дебеле 119,5 метара и једну глиновиту кварцну жицу од 0,5 метара, уметнуту између орудњења и пропицитисане стене; поткоп је пресекао рудино тело дебело 27,5 метара. На целој дужини минерална маса је врло компактна и хомогена...

Ово рудиште истражено је по дужини 100 метара, по паду 36 метара...

У овом погледу врло интересантно је приметити, да је од 39 анализа, узетих на сваком метру минерализоване масе, 26 показало садржај бакра 8—25,6 процената, 11 од 5—8 процената, а само су две имале 3,2 процента бакра. Што се тиче злата све су га анализе констатовале, од трагова па до 10 грама у тони руде.

То је било прво откривено рудино тело које је дозвољавало веру да је пронађено велико лежиште бакарне руде.

Када је ово рудино тело откривено?

Најпоузданији сведок је „Извештај о прегледу бакарног рудишта „Св. Ђорђе“. У овом извештају наводи се, између осталог да се до краја 1902. године ушло у рудино масу „Чока Дулкан“ 5,5 метара.

Други сведок је чланак „Француско друштво Борског рудника Св. Ђорђе у Бору“ објављен у „Самоуправи“ бр. 204 из 1905. године. У овом чланку написано је и следеће: „Овај рудник пронашао је наш вредни, енергични и предузимљиви индустријалац г. Ђорђе Вајферт у октобру месецу 1902. године“.

Трећи сведок је Димитрије Антула, који у предговору књиге Јаше Гргашевића „Рударство у Србији“ каже: „Чувена борска громада бакарних руда откривена је после петогодишњег безуспешног истраживања по другим тачкама...“

Антула је добро знао да су истраге отпочеле 1897. године.

Четврти сведок је добијање концесије.

Комисија по чијем је мишљењу Ђорђу Вајферту дата концесија да експлоатише борско рудиште утврдила је маја 1903. године да резерве пронађеног рудишта из-

носи више од 250 хиљада тона богатих бакарних руда. Да би комисија у то време дошла у Бор Вајферт је молбу морао да поднесе почетком 1903. године, а самој молби морало је да претходи проналажење самог рудишта. Дакле — 1902. година.

То су све сигурни докази да се годином откривања Борског рудника треба сматрати 1902. и то месец октобар. Ове године у месецу октобру навршава се 70 година Борског рудника. Јубилеј заслужан поштовања!

КАКО ЈЕ СВЕ ЛЕПО!

Да овај напис завршим поменом на Фрању Шистека, првог директора Борског рудника, човека неоспорно, са Вајфертом најзаслужнијег за откриће првих рудних лежишта.

Као и многи други заслужни људи и Фрања Шистек је оспораван. И данас постоје аутори, који без много доказа заслугу за откриће Борског рудника приписују другима. Тврде чак и да није био инжењер, и слично.

Међутим, Фрања Шистек (по записима многих његових савременика — рударски инжењер) био је управник истражних радова на овом рудишту. Он је, и по „Рударском гласнику“ из 1904. године, пронашао моћно и пространо рудиште за експлоатацију.

Умро је 4. маја 1907. године.

Ево, како његову смрт описује „Правда“ у једном чланку објављеном неколико година касније (1912):

„И десило се напослетку оно што се могло очекивати. Изнурен напорним радовима и штрапацима приликом истраживања на терену, секиран од главне управе и озлојеђен, овај велики и умни, у сваком погледу исправан и поштен човек разболе се и напрасно премину на II хоризонту ...

Кад је полумртав изнесен из рудника бацио је поглед са Чока Дулкана на Тилва Рошу, која се налазила преко пута и уздахнуо: „Ах, како је све лепо“. После неколико минута издахнуо је. Ова добра душа сахрањена је у Бору и ожаљена од свих радника и околних сељака“.

ПРВЕ ГОДИНЕ

Октобра ове године навршава се седам деценија од времена када се поткопом дугим 125,5 метара ушло у рудно тело „Чока-Дулкан“ и анализом утврдило присуство руде у којој се садржај бакра кретао од 8 до 25,6 процената. Тиме је потврђено да истраге, започете 1897. године, нису биле узалудне и да су напори Фрање Шистека и његових сарадника, као и улагања Ђорђа Вајферта крунисани проналаском рудника који је много обећавао.

Те, 1902. године ископано је свега 129 тона бакарне руде која је углавном коришћена за анализе.

Одмах после добијања првих резултата анализа из рудног тела „Чока-Дулкан“, Вајферт тражи концесију за коришћење и даље истраживање рудног богатства Бора и околине.

Маја 1903. године у Бору ради комисија чији су чланови др Светолик Радовановић, професор геологије на Великој школи у Београду, Јован Милојковић, рударски инжењер и др Димитрије Антула, геолог рударског одељења. Ова комисија утврђује да сигурне резерве пронађеног рудишта износе више од 250 хиљада тона богате бакарне руде.

Исте године, 13. октобра, Ђорђе Вајферт добија право да на површини од 2.400 хектара, у борској, кривельској и оштрељској општини може 50 година откопавати и прерађивати бакарну руду. Вајферту се даје право и да на површини од шест и по хиљада хектара истражује руду, и да на Црном врху користи комплекс од 1.003 хектара шуме за потребе рудника, као и воде борске, кривельске и брестовачке реке.

Инжењер Франђо Штјек

Вајферт одмах тражи и финансијере за отварање рудника. Прво се, без успеха, обраћа домаћем капиталу, а затим аустроугарском. Али, аустроугарски капитали и не слуте каква се богатства крију у борском рудишту па олако одбијају Вајфертову понуду.

Французи су боље обавештени. Још 1902. године, одмах по откривању „Чока-Дулкана“, у Бору је француски рударски стручњак Бак, а 1903. долази један од најпознатијих рудара тог времена Француз Фернанд Робелац, који оцењује да у борском рудишту има више од 1,5 милиона тона богате бакарне руде.

Последњих дана маја 1904. године Вајферт закључује споразум са банком Мирабо, друштвом Пијерари и Друштвом за истраживања и предузећа (сви из Париза), о оснивању предузећа под именом „Француско друштво Борског рудника концесија Св. Ђорђа“. Основни капитал Друштва износио је у време оснивања 5,5 милиона златних франака, подељених у 11 хиљада акција од по 500 франака. Од тога Вајферт је добио 3.300 акција.

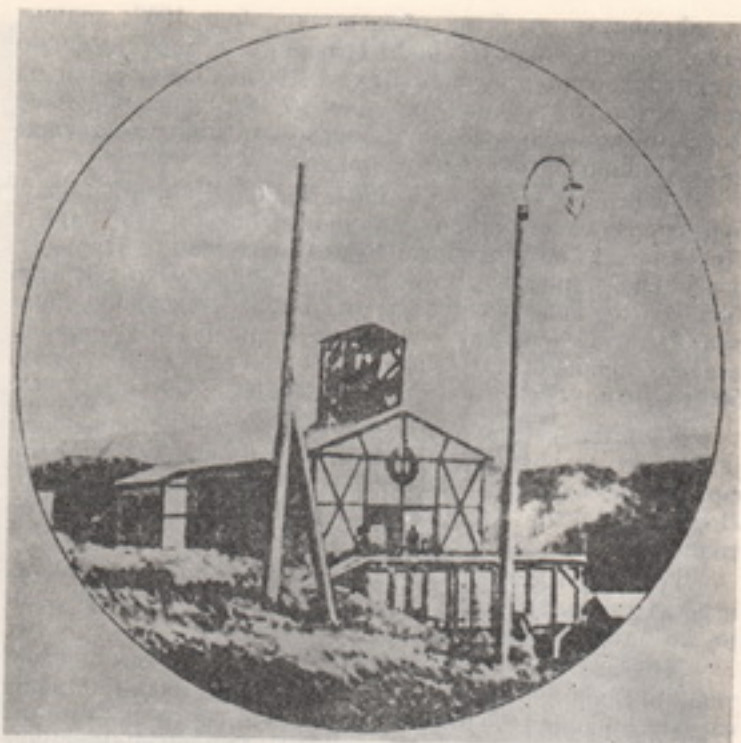
Друштво се конституисало 1. јула 1904. године али је почело пословање 1. фебруара 1905. Први директор француског друштва Борског рудника био је Алберт Лоран, директор рудника Франђа Штјек, а директор топioniце Морис Фурман.

Године 1905. почиње изградња првих топioniчких агрегата, рударске колоније, нове школе и зграде у којој ће бити смештен лекар и апотека.

Док су вођени преговори и свршавани административни послови није престајао рад. Године 1903. наставља се продубљивање поткопа, припрема се радилиште из кога је ископано 680 тона руде. Пословне, 1904—1905 године ископано је 5.500 тона руде и истопљено 774 тона блистер бакра, да би већ следеће 1905—1906. производња достигла 12.000 тона руде и 1.640 тона блистер бакра.

Године 1904. запослено је 80 рудара. Руда и жаловина извози се вагонетима, људском снагом. Јамска пруга дуга је 650, а површинска 300 метара.

Изградња топioniчких агрегата (пећи и конвертора) отпочела је 1905. године и то за производњу од 60 хиљада тона бакарне руде годишње. Исте године у јами је било запослено 180 радника. Радило се десет часова дневно. Свега годину дана касније запослено је 500 радника. Раде две ватер жакетне пећи и пет конвертора. Свака пећ за 24 часа може да истопи до сто тона руде.

Извозно окно на Дукавској чоки (Шистеково окно)

Топионички круг чине још машинска сала, магацин и хемијска лабораторија.

Године 1907. подигнут је први агрегат за производњу електричне енергије: парна машина и генератор једносмерне струје. Осветљење су прво добили топионица и радионица, а касније и рударско насеље.

ПРОШИРЕЊЕ ТОПИОНИЦЕ

Топионица почиње да ради пуним капацитетом тек августа 1907. године. Угаљ се довози из рудника Вршка Чука и Ртањ, а кокс је добављан из Вестфалије.

Од 1908. године топионица се проширује тако да до почетка првог светског рата у Бору раде четири ватер жакет пећи.

Прва цементација изграђена је 1907. године на површини од 180 квадратних метара. Садржај бакра у муљу износио је 60 процената. Тада је у јами радило 350 рудара, у топионици 300 радника, на грађевинским радовима 300 и 500 радника на транспорту.

На Балканској изложби у Лондону године 1907. један угао српског павиљона био је испуњен рудом и багром из Бора.

Топионица бакра из 1907. године

Те године је испод „Чока-Дулкана“ отворено најмање три милиона и 200 хиљада тона руде у којој је било више од 160 хиљада тона бакра. Руда се извозила извозним окном које је касније добило име Шистеково окно.

Године 1908. капитал Француског друштва Борског рудника повећава се за 1,5 милион франака и износи 7 милиона француских франака у злату. Нов капитал је уложен јер је требало проширити топионицу, припремити нова рудишта, а све су истраге указивале да постоје велике и богате рудне резерве.

До првог светског рата нема неких већих промена. Највеће тешкоће чини транспорт материјала, опреме и произведеног бакра. Сав транспорт обавља се воловским колима преко Вражогрица до белгијске пруге Зајечар — Радујевац, а даље Дунавом.

Године 1908. почиње изградња пруге уског колосека Бор — Метовница у дужини од преко 20 километара. Ова пруга завршена је 1. јануара 1911. године.

Први багери у грош

У годинама од 1912. до 1914. инсталирана су још три генератора једносмерне струје и то један снаге 100 киловата и два по 250 киловата.

До избијања првог светског рата у Бору је откопано преко 700 хиљада тона богате бакарне руде. Откопавање је вршено јамским путем на три хоризонта.

АДОЛФ КАУФМАН: Бор 1911. (детал)

У првој ратној години 1914—1915. у Борском руднику се није радило. Вероватно због одласка радника на фронт.

Бугарске трупе заузеле су Бор у јесен 1915. године. Мада су и јама и топионица остали непоручени бугарски окупатори нису умели да их искористе. Због тога

Брежуњци поред села Бор

Село Бор почетком овог века

рудник преузимају Немци, поред јамског ископавања отварају и површински коп на „Чока-Дулкану“ и да ослобођења, 1918. године, ископали су преко 376 хиљада тона руде са просечним садржајем 6,37 процената бакра.

РАЂАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПОКРЕТА

Социјалистички покрет у Бору није много млађи од самог рудника. Можда две до три године. Са доласком искусних рудара и других радника, у Бор су дошле и идеје борбених социјалиста које су у првој деценији овог века снажно бујале у Србији. То утолико пре што је у оближњим рудницама, на Вршкој Чуки и Ртњу, радно

Петар Радовановић

неуморни социјалистички агитатор Петар Радовановић, рудар из села Злота. Поред њега у Злоту учитељује млади социјалиста Милан Поповић, а у Бор често долази и са собом доноси социјалистичке брошуре један

од првих сељака социјалиста Станоје Миљковић, друг и саборац Петра Радовановића.

Истина, француски капиталисти имали су за собом већ богато искуство стечено у борби са социјалистима своје земље па су чинили све да спрече продор социјалистичких идеја међу раднике Борског рудника. Прво су се супростављали запошљавању радника који су били познати социјалисти. Зато Петар Радовановић није

Станоје Миљковић

могао да се запосли у Бору. Други начин био је да се са посла отпуштају, из станова исељују, и уз помоћ полиције из Бора протерују, радници за које би се знало да се организују у синдикате.

Пододбор Савеза рудара основан је јула 1906. године, али јануара 1907. двадесетак организованих рудара отпуштено је и стављено на „црну листу“, како би им се онемогућило запошљавање и у другим рудницима Србије. Остали радници су одмах хтели да ступе у штрајк, али на интервенцију изасланика Радничког савеза штрајк је, због зиме, одложен.

Неколико месеци касније, 28. јула 1907. године, у штрајк прво ступају лауфери, а 30. јула придружују им се и остали радници, њих 300. Штрајкачки захтевају повећање надница лауферима и радницима који раде у акорду, обезбеђење минималних надница осталим радницима, регулисање начина давања посла у акорд и отпуштање шахт мајстора који су највише малтретирали раднике.

Штрајк је трајао шест дана. Радници су преварени лажним обећањима, још неискусни за вођење класне борбе, пристали су да се врате на посао. После престанка штрајка полиција је успела да разбије синдикалну организацију и протера вође штрајка.

Други штрајк, исте године, инспирисала је сама полиција. Непосредан повод било је зидање католичке цркве. Под утицајем православне цркве полицијски агенти су успели да изведу раднике са радилишта обећавајући им и повећање надница. То је било 17. децембра 1907. године. Радницима је речено да ако им се наднице не повећају у року од 15 дана могу поново да штрајкују а полиција неће да их прогони.

Када су радници пошто им наднице нису повећане, после 15 дана ступили у свој трећи штрајк, полиција их, уз помоћ војске, избацује усред зиме из станова и протерује са породицама из Бора. Овај трећи штрајк траје до 10. јануара 1908. године, када је интервенцијом војске и полиције прекинут.

Изасланици главног Радничког савеза Драгиша Лапчевић и Илија Милкић долазе у Бор и 2. фебруара 1908. године обавештавају јавност да у Бору још логорују војска и полиција и да је у руднику права ратна атмосфера застрашивања и страха.

Тако се у Бору ствара социјалистички и синдикални покрет младе радничке класе. Никакав терор није могао да заустави продор социјалистичких идеја и стварање класних синдикалних организација.

Немци су 1918. године напустили Борски рудник не стигавши да га минирају и тако онеспособе за рад. Нека мања рушења нису утицала на радну способност рудника и топионице. Па ипак 1919., па и неколико наредних година радило се смањеним капацитетима јер је демобилизација вршена споро, осећао се велики недостатак радника тако да је ниво производње од пре рата достигнут тек 1923 године.

ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

У првим послератним годинама продубљено је Вајфертово окно; 1924. изграђена је жичара за превоз кречњака из Кривељског каменолома, а 1925. године монтиран је нов извозни строј. Тада је пуштена у рад и компресорска станица.

Од 1926. године почињу обимни радови на проширењу предузећа. Проширују се радилишта на површинском копу „Чока дулкан“, а од посебног је значаја отварање рудишта „Тилва мика“. Рудно тело Тилва мика пронађено је још 1912. године, али се почело откопавати тек 1926. Почетак откопавања овог рудног тела захтевало је и проширење топионице.

Прво је 1926. године изграђена велика пећ са седам жакета, а од 1928. до 1931. изграђене су још две велике пећи од седам. Стари конвертори из 1906. године морали су да се замене. У 1926. години постављени су нови конвертори капацитета 8 тона за 24 часа. До 1933. године изграђена су још шест конвертора капацитета 26 тона за 24 часа.

И стари агрегати за производњу електричне енергије замењени су новим. Године 1929. пуштена су у рад два дизел мотора од по две хиљаде коњских снага, од којих је сваки покретао генератор наизменичне струје, снаге 100 KW и генератор једносмерне струје снаге 800 KW.

Оваква производња електричне енергије трајала је до 1933. године. Марта 1933. почела је рад термоелектрана са три генератора наизменичне струје. Два генератора била су снаге од 5.000 KW, а један 2.500 KW. Они су радили све до априла 1941., када су пред долазак немачких окупатора минирани и потпуно уништени.

ИЗГРАДЊА ФЛОТАЦИЈЕ И ЕЛЕКТРОЛИЗЕ

Новоизграђени топионички капацитети тражили су све веће количине руде, рудна тела са богатим садржајем бакра раубовањем су немилосрдно исцрпљивана, у новим рудиштима проценат бакра био је мањи тако да се појавила потреба за допуном процеса производње флотирањем. Ипак се са тим није морало много да жури јер је богате руде, која је могла одмах да се топи, било још увек довољно.

Прво је 1929. године изграђена пробна флотација капацитета 600 килограма руде на сат. Тек је 1933. године изграђена мања флотација капацитета 400 тона руде за 24 часа. Она је годишње прерађивала 140 хиљада тона руде. Године 1937. отпочела је рад нова флотација капацитета 2.000 тона руде за 24 часа.

Руда која је слата на флотирање у просеку је имала 3,23 до 3,83 процента бакра.

Концентрат пирита почео је да се производи тек у другој половини 1939. године и то у мањим количинама.

Проширењем рудника и топионице, као и изградњом флотације већ 1933. године производња Борског рудника достиже 40.000 тона блистер бакра. И тај се ниво одржао све до 1941. године.

У тих 40.000 тона блистер бакра налазило се и око 2.000 килограма злата и 6.000 килограма сребра. Због тога је југословенска влада упорније тражила од француских власника Борског рудника да у Бору изграде постројења за рафинацију бакра.

Због тога је 1934. године донета уредба о надзору производње и употребе племенитих метала. По тој уредби све злато, платина и сребро произведено у земљи

морало се предавати Народној банци по ценама које су важиле на светском тржишту племенитих метала. Плаћање је вршено динарима и само у изузетним случајевима Народна банка је могла једну трећину вредности да плати девизама.

У предузећу је постављен представник Народне банке који је вршио контролу производње и анализама утврђивао садржај племенитих метала. Већ 1935. године Француско друштво Борског рудника продало је Народној банци 2.000 килограма злата. Вероватно да се више није исплатило рафинисање бакра у иностранству и враћање злата у сребра у Југославију, па је 1936. године почела изградња електролизе у Бору, прво капацитета 12.000 тона, а касније заокружена на 20.000 тона годишње.

Електролиза је грађена две године и пуштена је у рад 2. јуна 1938. године. До 1941. године у Бору је произведено 27.182 тоне електролитног бакра.

Основни капитал Француског друштва Борског рудника је између два светска рата повећаван. Да се подсетимо: Друштво је у време оснивања имало капитал од 5,5 милиона француских франака. Године 1907. капитал је повећан на 7 милиона. После првог светског рата, године 1929. капитал је повећан на 15 милиона, а 1937. на 60 милиона француских франака.

За време своје владавине Борским рудником француски капиталисти су имали исте односе као и у својим афричким и азијским колонијама. Тај колонијални однос огледао се у свему, у условима рада домаћих радника и стручњака, условима становања и живота, изгледу рударског насеља (рударске колоније) и осталим. Узмимо као пример плате. Ако би на истоветном радном месту исти посао радила два радника или два стручњака, од којих би један био домаћи, а други Француз сматрало се сасвим природним да овај други има десетоструко већу плату, само зато што је Француз. Један део плате Французи су добијали у францима, тако да је са овим разлика у платама била и знатно већа. Свако супростављање таквом односу значило би губитак посла и протеривање из Бора.

Француски управитељи организовали су и приватни живот својих стручњака и других радника тако да буде издвојен, скоро изолован од домаћег становништва. Пазило се да деца Француза имају што мање додира са децом наших радника, а и све друго, од верских обеда до снабдевања, лекарских услуга до забаве било је одвојено. Французи су за своју забаву имали „Француску касину“ у којој је организован богат забавни живот, не тако ретко, ту су гостовале уметничке групе из Париза и других градова Француске. Ако изузмемо двојицу-тројицу домаћих стручњака, можемо слободно рећи да је приступ нашим људима у „Француску касину“ био строго забрањен.

То схватање француских управитеља да су за забаву домаћих радника и стручњака довољне димљиве кафане, као и забрана да долазе тамо где се окупљају Французи, вређало је, па су чињени покушаји да се нешто учини организовањем аматерских друштава. Неких резултата је било, али не знатних, пошто се на сваку организованост домаћих радника гледало као на нешто уперено против француске управе.

Међутим, француско власништво Борског рудника престало је на, за многе, нарочито Французе изненађујући начин.

У другој половини 1940. године две велике фирме хитлеровске Немачке Пројсаг и Мансфенуско акционарско друштво купују од Француске банке Мирабо 85 одсто акција Француског друштва Борског рудника за 100 милиона немачких марака и тако постају власници рудника. Али Немци су стварну власт у Борском руднику преузели тек са доласком хитлеровских трупа и Борски рудник претворили у концентрациони логор поробљене Европе.

РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

После завршетка првог светског рата, у тек створеној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца као плима наступа снажан револуционарни покрет, инспирисан октобарском револуцијом.

И поред свих напора француских власника Борског рудника и полиције владајућег режима, овај покрет није могао да мимоиђе Бор.

После формирања централне привремене управе Савеза рударских савеза Србије у Зајечару (марта 1919.) формиран је и пододбор рударских радника у Бору. Пододбор је формиран на великом радничком збору 26. маја 1919. године. На овом збору говорили

Станоје Горњаковић

су Петар Радовановић и Марко Лазич, руководиоци централне управе. Исте године створена је организација СРПЈ (К).

Снага прве синдикалне организације сигурно није била мала јер управа Борског рудника нуди радницима

који се не организују у синдикат, осмочасовни радни дан и посебан новчани додатак. Тај покушај разбијања синдикалне организације није успео и од 1. јула 1919. сви радници добијају осмочасовни радни дан и повећане наднице.

Али борба се наставља.

Полиција забрањује збор СРПЈ (К) заказан за 13. август 1919., али се збор ипак одржава у Бор-селу и на овом збору говори Петар Радовановић.

Француско друштво Борског рудника покушава да спречи организовање радника у класне синдикате отпуштањем најактивнијих. Прво су отпуштена три а затим још шест синдикалних активиста. Синдикална организација одмах реагује и на позив пододбора Савеза рударских радника у Бору је 14. новембра 1919. године избио велики штрајк рудара. Прекида се посао и постављају штрајкачке страже. Управа одмах реагује: Око 50 радничких породица од 150 чланова избачено је из станова на улици, а отпуштено је 40 радника. Жандарми покушавају да силом приволе раднике да се врате на посао. Али се штрајк наставља. У њему учествује преко 560 рудара.

Тек на интервенцију Радничке коморе и Централног синдикалног већа и после рада анкетне комисије Министарства за социјалну политику из Београда, штрајк је обустављен. Успех штрајка био је половичан. Радничке породице враћене су у станове, обустављено је даље отпуштање, али накнада за скупшћу није добијена, нити су раније отпуштени радници враћени на посао.

И наредних година политички живот у Бору је веома буран, нарочито око општинских избора и избора за Уставотворну скупштину. Али терор је био сувише велики да би се на изборима постигли неки значајнији успеси.

После „Обзнане“ децембра 1920., а нарочито после августа 1921. године када је донет Закон о заштити државе настају године веома тешке за синдикалну и Партијску организацију у Бору. Комунисти и други синдикални активисти бирају прогоњени, хапшени и поли-

цијски протеривани из Бора. Полиција за такав рад добија посебне награде од управе Борског рудника.

Сада већ илегална Комунистичка партија наставља рад и под оваквим тешким условима и одржава свој утицај на борске раднике. Истина, ни Петар Радовановић, а ни други Партијски активисти нису могли ни да уђу у добро чувани Бор, али су они свој утицај вршили преко радника који су становали у околним селима, а нарочито у Злоту, Брестовцу и Метовници.

Чине се покушаји да се рад забрањене Комунистичке партије легализује кроз организацију Независне радничке партије, а касније кроз Радничко-сељачки блок. Али ти се покушаји у Бору завршавају отпуштањем радника и новим хапшењима.

На скупштинским изборима 1925. године носилац листе Радничко-сељачког блока је Петар Радовановић, а кандидат за председника борске општине је Петар Костадиновић.

Средином 1927. године чини се нов покушај да се обнове организације КПЈ. Грга Јанкез, који је послат на синдикални и партијски рад у Тимочку крајину, уз помоћ Петра Радовановића, обилази Бор и околна села, састаје се са дубоко законспирисаним и скоро потпуно неактивним члановима Партије и СКОЈ-а. Он успева да јула 1927. организује партијско саветовање на коме је изабран комитет КПЈ у коме су Петар Радовановић и Станоје Миљковић. Тада у Брестовцу постоји и партијска ћелија у којој је, поред Станоја Миљковића, и борски радник Станоје Горњаковић. Партијске ћелије постоје и у Метовници и у Злоту. Сигурно да су чланови тих партијских ћелија и радници из ових села запослени у погонима Борског рудника.

Повремено, мада због полицијских забрана ретко, у Бору, даје своје приредбе Зајечарско-културно друштво „Абрашевић“.

После увођења шестојануарске диктатуре 1929. године престаје и сваки организован рад КПЈ у Бору. Ипак корени револуционарног покрета били су сувише дубоки да би он могао да нестане.

У лето 1934. године у Бор долази сликар Борђе Андрејевић Кун. Више од месец дана он тајно обилази погоне, скицира измучене ликове борских радника и ради чувени албум „Крваво злато“. Текст за овај албум

БОРЂЕ АНДРЕЈЕВИЋ КУН: „Крваво злато“

и прекрасну уводну песму написао је песник Јован Поповић. Одјек овога албума у Југославији, па и ван ње био је велики и тако се поново сазнала истина о тешком животу борских радника.

„ВЛАШКА“ БУНА

Сукоб између Француског друштва Борског рудника и становника околних села постојао је од првих дана топљења руде. Мада је Борски рудник пружао околним селима могућност запошљавања и зараде, слободно испуштени сумпорни гасови пустошили су вегетацију и онемогућавали пољопривредну производњу. Са повећањем производње бакра расла је и количина отровних отпадних гасова, а тиме је и револт сељака постајао већи.

Било је и покушаја да се спор реши мирно. Прво је то покушало Министарство народне привреде Краљевине Србије 1908. године, а затим разне комисије 1922, 1927, 1928. и 1931. године. Комисије су испитивале штете настале димом и отпадним водама, предлагале висину накнаде, али власници Борског рудника увек су одбијали да прихвате ове предлоге.

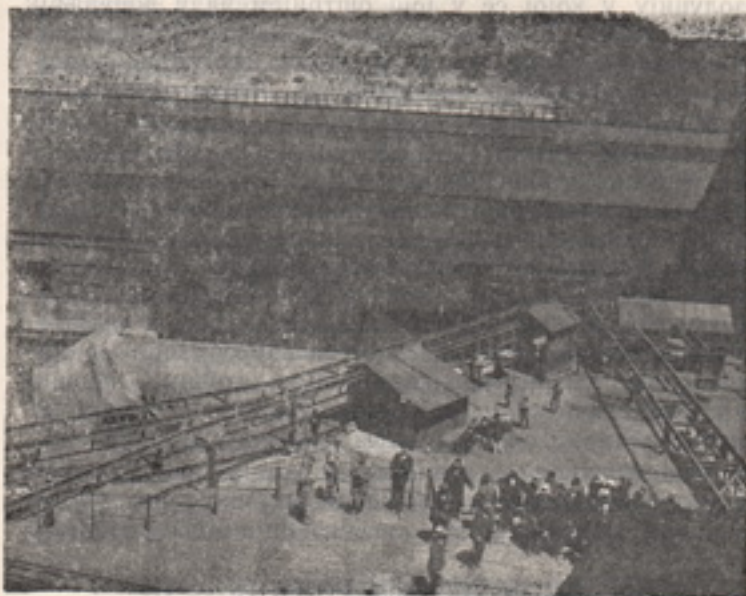
Вероватно да би бунт угрожених сељака избио и раније, али није постојала нека политичка снага која би могла да организује борбу сељака. Организација Комунистичке партије била је разбијена терором, неколицина преосталих чланова КПЈ повукло се у дубоку илегалност, која се није много разликовала од неактивности.

И све тако до 1935. године. Тада су се нашли појединци, ставили се на чело револтираних сељачких маса, створили своју организацију и акција је почела.

Прворазредну улогу у томе имао је Станоје Миљковић, рођен народни трибун, израстао из борбених редова српских социјалиста, увек уз комунисте, блиски сарадник Петра Радвановића. Уз њега је био и борбени сељак Живко Ратаревић, а помагали су му студент права и члан КПЈ Илија Думитрашковић и радник Станоје Горњаковић, такође члан КПЈ. Уз њих је била огромна маса сељака, истина недовољно организована и дисциплинована, али бунтовна и решена да отпочне борбу за своја права.

Почело је 7. маја 1935. године. Неколико хиљада сељака (по „Политици“ 4.000, а по полицијским и фран-

цуским извештајима 1.500) скупило се, у 11 часова, пред полицијским комесаријатом. Тражили су да им се прочита решење о висини накнаде за штету коју чини дим и отпадна вода. Полицијски комесар тражио је од Станоја Миљковића да позове сељаке да се врате у своја села. Станоје и народ одбијају овај захтев и полазе ка топионици да угасе пећ. На молбу управника топионице, пећи се не гасе одједном већ постепено, за један час. После овога, уз обећање директора Борског рудника да

Жандарми обезбеђују предузеће за време „Влашке буне“ маја 1935. године

топионица неће да проради све док се не исплати накнада за учињену штету, сељаци одлазе из Бора.

Обећање није испуњено.

Већ сутрадан власници покушавају да обнове рад топионице, али радници одбијају да се врате на посао, објашњавајући то страхом од побуњених сељака.

Народ се 8. маја поново окупља. На збору је усвојен захтев у коме се тражи да Француско друштво Борског рудника исплати штету учињену од 1930. године. Рок за испуњење ових захтева је 12. мај. Али, власници Борског рудника нису спремни да овај захтев усвоје. Они се, уз помоћ полиције, припремају за обрачуи са побуњеним сељацима. Из околних градова у Бор стижу десетине до зуба наоружаних жандарма. У недељу, 12. маја, сељаци се поново окупљају и на збору усвајају резолуцију у којој се у још оштријем виду понављају ранији захтеви. Све остаје на обећањима. И топионница почиње крајем маја поново да ради. На мирне демонстрације сељака полиција одговара новим хапшењима.

Тако је дошло до 4. јуна. Сељаци из свих околних села окупили су се на Четвртом километру. Око 14,30 часова ушли су у Бор. Жандарми су били спремни. Код потока чекао је кордон наоружаних жандарма. На протесте и повике сељака, жандарми одговарају плутоном. Пуца се у ненаоружани народ. Сељаци се бране штаповима и камењем. Гине сељак из Кривеља Илија Драгуловић, а пада тешко рањен Павле Бачиловић. Рањено је и неколико жандарма. Маса сељака, неспремна за оружану борбу, уплашена жандарским плутонима, повлачи се из Бора и бежи у своја села. Охрабрени лакоом победом жандарми одлазе у села, пљачкају и хапсе.

Тако је завршена ова побуна сељака, која је сигурно знатно допринела револуционисању народних маса и олакшала стварање нових организација КПЈ и СКОЈ-а.

ШТРАЈК 1938. ГОДИНЕ

Штрајк у Бору, избио је јула 1938. године, по много чему се разликовао од штрајкова који су у то време избијали широм Југославије. Организација КПЈ није постојала, а није било ни класних синдиката. Те године у Бору је почела да се ствара синдикална организација ЈУГОРАС која је била у директној служби владе Милана Стојадиновића. Треба одмах рећи да се Милан Стојадиновић није мирио са чињеницом да француски капитал сам односи сву добит из Борског рудника већ

је желео да део добити остане и крупном југословенском капиталу, чији је он био стварни представник. Организација ЈУГОРАС Стојадиновић је искористио у том погађању са француским капиталистима.

Под паролом „тражимо побољшање плата“ уз обећање да ће помоћу штрајка добити дневнице вишеструко веће од дотадашњих, ЈУГОРАС је успео да 25. јула окупи све раднике и отпочне штрајк. У штрајку је учествовало око 6.000 радника, колико је тада радило у Борском руднику.

Између Милана Стојадиновића и француских капиталиста договор је брзо постигнут. Стојадиновић је добио 7.000.000 динара и био је спреман да штрајк обустави. Али, тада радници не пристају да се штрајк прекине све док се њима не повећају наднице. Штрајк траје месец дана. У Бор се поново доводе жандарми који покушавају да раднике силом натерају да се врате на посао. Захтевима радника супроставља се и руководство ЈУГОРАСА, које прихвата понуду француског друштва да се радницима подели десет хиљада динара на име помоћи и обећа повишица од два динара дневно, под условом да убудуће не траже никакво повећање зараде.

Под полицијским терором, издани од руководства ЈУГОРАСА, без организоване помоћи Партије и класних синдиката, радници су морали да се врате на посао. Па ипак, тај штрајк је допринео да се потпуно дискредитује организација ЈУГОРАС и пробуди класна свест борских радника.

ПРОДОР КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Промене настале у раду Комунистичке партије Југославије после доласка друга Тита за генералног секретара врло брзо су се осетиле и у борби радничке класе Бора.

Крајем 1938, а нарочито 1939. године, после стварања окружног руководства КПЈ у Зајечару, почиње и продор према Бору. Поједини активисти Покрајинског комитета КПЈ за Србију долазе у овај крај и активирају раније чланове партије. У томе је нарочито зна-

чајна улога Љубе Нешића, који је својим личним квалитетима и великим револуционарним пламеном, умео да нађе најпогодније методе борбе, да уочава борбену спремност радника и омладине и тако ствара упоришта за продор комунистичких идеја и стварања скојевске организације.

Васа Дреџун

Вероватно да је Љуба Нешић пронашао и Васу Дреџуна, који је дошао у Бор 1938. године као члан КПЈ, и радио је у борској јами.

Доласком Добривоја Радосављевића са робије, а нарочито његовим преласком на партијски рад у Тимочку крајину, рад у Бору добија нову снагу и нове квалитете.

Октобра 1940. године у Зајечару је одржана окружна партијска конференција на којој је изабран Окружни комитет. За секретара Окружног комитета изабран је Добривоје Радосављевић, а у Комитет улази и Васа Дреџун, рудар из Бора. Добривоје Радосављевић и Васа Дреџун изабрани су и за делегате за Пету земаљску конференцију КПЈ. Тада се Дреџун сусрео и разговарао са другом Титом.

На жалост, после повратка са Пете земаљске конференције Васа Дреџун је 13. новембра 1940. године погинуо у рударској несрећи на седмом хоризонту борске јаме са још двојицом својих другова. — Богосавом Крстићем и Добривојем Весићем.

Поводом смрти Васе Дреџуна Окружни комитет КПЈ у Зајечару издао је летак „класно свесни радници Бора“, а у загребачком „Радничком тједнику“ излази чланак о овој несрећи. Смрт Васе Дреџуна тешко је погодила организацију КПЈ, која је тек почела да се ствара, али рад је настављен. Окружни комитет КПЈ шаље у Бор своје најбоље активисте, а организација СКОЈ-а постаје све бројнија. Крајем 1940. и почетком 1941. године у Бор се враћају на политички рад студенти скојевци из Београда и Љуба Нешић, после организације више скојевских актива, организује скојевско језгро чији је секретар Душан Глигоријевић. Скојевски активисти стварају се у погонима и у насељу. Радничка штампа, првенствено „Раднички тједник“, растурају се по свим погонима, све су чешћи и илегални леци који су стизали преко Окружног комитета, а организује се и широк рад на идејном васпитању младих комуниста.

Скојевска организација проналази различите облике рада са радничком омладином а нарочито су популарни масовни излети радничке омладине на којима су певане борбене песме, и држани револуционарни говори који су остављали снажан утисак на младе раднике. На тим излетима одлазило је по стотину, па и више младих

радника. Овако снажно распламсавање револуционарног комунистичког покрета није могао да спречи никакав полицијски терор.

После немачке окупације, маја, јуна и јула 1941. године, тај покрет постаје још снажнији и шири. Већ у мају и јуну стварају се ударне групе, скупља се оружје, врше припреме за оружани устанак. У непосредној близини Бора, у селу Слатини, у стану учитељице Љубице Радосављевић, налази се техника Окружног комитета, штампа се партијски материјал и шаље у све делове Тимочке крајине.

Тако су створени услови да Бор спремно дочека почетак Народноослободилачке борбе, стварање првог партизанског одреда и да у граду све до ослобођења ради снажна револуционарна организација, и да из Бора у партизанске одреде одлазе групе радника и тако одрже пламен ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

ПОД НЕМАЧКОМ ОКУПАЦИЈОМ

Хитлеровске јединице под командом генерала Клајста ушле су у Бор 13. априла 1941. године. Мада су пут од својих база у Бугарској до Борског рудника прешле без значајнијег отпора, ипак им је оно што су нашли у Бору говорило да им боравак у овој земљи неће бити одмор и да у овом народу могу наћи само непријатеља. Јединице југословенске војске, уз помоћ рудара и других радника, темељно и стручно порушиле су најзначајнија постројења, тако да се о скорој производњи бакра није могло ни говорити. А бакар је хитлеровској ратној машини био драгоценiji од ма ког другог метала. Због тога се и посебном наредбом немачке Врховне команде од 12. априла ова област ставља под непосредну немачку власт, а експлоатација овог подручја постаје „први и основни мотив управе“.

И поред свих напора које је улагала немачка окупаторска сила, и поред предности које је широм окупиране Европе давана набавци нове опреме за Бор, на прве тоне бакра произведене у Бору морало се чекати 364 дана.

Осам месеци после окупације обновљена је термоелектрана са три нова генератора.

Планови немачког окупатора, а куповнином акција и новог власника Борског рудника, били су обимни и рачунали су на трајни останак у Бору. Ти су планови ишли од изградње хидроцентрала у Ђердапу до изградње великог металуршког погона у Костолцу. Поред нове топioniце, у Костолцу је требало градити велико скла-

Пред улазак немачких окупатора у Бор рудник и многи други погони минирани су и онеспособљени за рад

диште за борски пирит, пристаниште, фабрику сумпорне киселине, термоелектрану са површинским копом и све то повезати са Бором железницом и далеководом преко Црног врха.

Посебно место у овим плановима дато је реконструкцији борских радилишта.

За извршење овог плана окупатор је решио да иско-

ристи као radnu снагу, прво српски народ, а затим и народе других окупираних земаља. Бор је требало претворити у велики логор робова. И на то се није дуго чекало. Град је опасан бодљикавом жицом и системом бункера, а у околини града сконцентрисане су окупаторске слуге разних боја, од недићеваца до четника Драже Михајловића. Задржани су и стари стручњаци међу којима више Француза, са посебним привилегијама.

Компресорска хала 14. априла 1941. године

Изградња логора почела је средином 1942. године. Убрзо је на десет хиљада сталних радника било преко 30.000 логораша. Крајем 1942. и почетком 1943. године почели су да стижу и транспорти Јевреја. Јула 1943. стиже транспорт од 1.200 Јевреја из Мађарске а нешто касније доведено их је још 5.000, а са њима дошла је и војна јединица мађарских фашиста.

У Бору је било десет логора а на радилиштима изван Бора седам логора. Логораша су радили на рудар-

ским пословима, на изградњи пруге према Жагубици, на изградњи друмова и другим пословима. По злу су остали забележени као најсуровији логори Вестфалије, Брегенц, Ханденау, Минхен и Берлин, а нарочито логори Штраф и Кацет. У логору Кацет били су заробљени партизани и симпатизери НОБ-а.

Уз помоћ окупаторских слугу на принудни рад довођени су људи из свих крајева Србије, а био је и знатан број Јевреја, Грка, Италијана и других.

ПРОИЗВОДЊА ПОД ОКУПАЦИЈОМ

Колико су Немци извезли бакра из Борског рудника за време своје страховладе?

Постоје два извора података. Један извор чине подаци из самог рудника, дневни извештаји и подаци француских стручњака. Други извод полази од документата Министарства привреде хитлеровске Немачке, која бележе количине борског бакра стављене на расположење немачкој ратној привреди. Ти се подаци разликују, тешко је рећи који су тачни, али вероватно да су тачни подаци немачког Министарства привреде.

По првом извору података за време немачке окупације произведене су у Бору следеће количине блистер бакра:

1941. —	23.000 тона
1942. —	32.000 тона
1943. —	27.000 тона
1944. —	22.000 тона
Свега:	104.000 тона

Количина бакра из 1941. године вероватно чини затечена залиха.

Ево података Министарства привреде Немачке: Од априла до новембра 1941. 25.665 тона блистер бакра

ноцембар 1941. — април 1942.	9.673	
од маја до јуна 1942.	6.925	
јул 1942. — април 1943.	37.662	
	9.148	електрол. бакра
октобар 1943.	1.214	блистер бакра
	1.960	електрол. бакра
од 1. јула 1944.	31.640	блистер бакра
Свега блист. и електр. бакра	124.187	тона

БОРБА ПОРОБЉЕНОГ БОРА

И поред свих напора немачког окупатора, Гестапоа, недићевске полиције и других окупаторских слугу, године немачке владавине у Бору биле су и године сталне борбе против окупатора, борбе на чијем се челу налазила Комунистичка партија Југославије. Још у време априлског рата комунисти су, и поред издаје владајућег режима и капитуланства већег дела официјерског кадра, манифестовали спремност да се боре за слободу свог народа. Они нису сматрали да је борба завршена капитулацијом владе и војске Краљевине Југославије већ су се припремали да борбу наставе.

Већ крајем маја 1941. године у Бору је формирана десетина скојеваца која је почела да се обучава за оружану борбу против окупатора. Један од најважнијих задатака комуниста и скојеваца био је сакупљање оружја. После напада хитлеровске Немачке на СССР такав рад постаје још снажнији, а нарочито после летка Окружног комитета од 24. јуна и после позива на оружани устанак који је Централни комитет КПЈ упутио 4. јула 1941. године.

Крајем јуна 1941. године организација СКОЈ-а у Бору организује масовни састанак у Метовници на којем је секретар скојевске организације Бора Душан Глигоријевић говорио о потреби оружане борбе.

У току ових припрема, 24. јуна 1941. године ухапшен је Добривоје Радосављевић, секретар Окружног комитета. Њега су жандарми ухапсили код села Слатине, довели у полицијску испоставу Бора, али је он успео да побегне из испоставе и настави рад. Тих дана за секре-

тара Окружног комитета долази Миленко Брковић Црни, а Добривоје Радосављевић формира Бољевачки партизански одред.

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

Бољевачки партизански одред формиран је 28. јула 1941. године код села Подгорца на месту званом Балц,

Ни овако стравнични прикази нису сломили отпор народа: Вешање заробљених партизана и симпатизера НОБ-а новембра 1941. године

У одред је одмах ступило и петнаестак борских омладинаца и радника. Политички комесар одреда био је Добривоје Радосављевић, а командант рударски радник са Ртња Света Маринковић

Прва акција одреда била је 2. августа, када је нападнут воз код Обрадове столице, на прузи Зајечар — Параћин. Демолирана је железничка станица и прекинута веза на прузи значајној за рад Борског рудника. Борци овог одреда, у коме је све више борских радника, настављају акције уништавањем телефонских веза (9. и 10. августа) упадом у рудник Боговина у ноћи између 11. и 12. августа, у рудник Ртањ (20. августа) када је погинуло шест немачких војника, а заробљена 22 жандарма. Одред је успео да 2. септембра ослободи Бољевац.

У првим данима септембра Бољевачки одред има око 450 бораца. Немци, видевши да је и сам Борски рудник угрожен, концентришу веће војне јединице и припремају акције против партизана и терор над селима у близини Бора.

Немачки авиони бомбардовали су 6. септембра село Злот и Подгорац, а 8. септембра немачка колона са борним колима долази из Бора до пред Злот, пали појате и веша двојицу сељака. Сутрадан друга немачка колона упада у Подгорац, пали село, а исто вече обе немачке колоне упадају у Злот.

У Подгорцу и Злоту спаљене су 853 куће, ухапшено више стотина сељака, а 12. септембра у Бољевцу су стрељана 22 сељака из ових села. Терор се шири на друга села, и у страху пред терором већи број сељака напушта одред, тако да у њему остаје језгро комуниста и радника, које наставља борбу и одржава пламен устанка.

ИЛЕГАЛНИ РАД

У Бору се илегални рад не прекида. Крајем децембра 1941. године реорганизује се скојевска организација и за секретара долази Душан Цветковић. Ова организација постаје основ политичког рада.

Да би се застрашили радници Бора Немци у два маха у центру града стрељају заробљене партизанае, а почетком 1942. године доведена је јединица састављена од Руса белогардејаца.

Акције партизана не престају. Књажевачко-бољевачки одред у мају 1942. године поново је на овом терену, напада пругу Зајечар — Параћин, а акције се настављају и у току лета 1942. године. У другој половини 1942. године на терену око Бора је ново формиран Крајински партизански одред.

Непријатељ покушава да помоћу издајника и провокатора разбије илегалну организацију у Бору. Тако је ухапшено 11 скојевца и већина их је стрељана на Бањници.

Крајем 1942. и почетком 1943. Немци разоружавају четнике Косте Пећанца и на њихово место долазе четници Драже Михајловића, који настављају борбу против партизана и, у почетку прикривену, сарадњу са окупатором.

Петог фебруара 1943. године група партизана (Радомир Јовановић Чоче, Михајло Туртић Павка, Раде Спасић и Милан Васић) пробила се до магацина течног горива и запалила га. Велики пламен осветлио је Бор и донео ново охрабрење радницима и логорашима Бора.

Све су чешће и саботаже у разним погонима Борског рудника којима се смањује производња и показује окупаторима да борба не престаје.

На конференцији чланова КПЈ Тимочке крајине, која је одржана на терену између Грљана и Заграђа од 31. маја до 6. јуна 1943. године одлучено је да се у будућем раду посебна пажња посвети Бору који треба да постане значајан извор нових бораца за партизанске одреде. Убрзо после ове конференције из Бора је у батаљон Зајечарског партизанског одреда отишло око 50 бораца. Саботаже и друге акције у Бору постају чешће. У новој колонији подметнут је пожар у логору белогардејаца, а петнаестак заробљених црвеноармејаца ослобођено је и послато у Одред. Саботажа има и у предузећу.

Септембра 1943. године Покрајински комитет КПЈ за Србију шаље у Бор члана КПЈ Слободана Босиљчића

који успева да формира партијску ћелију. До краја године већ раде четири партијске ћелије и више актива СКОЈ-а у којима је преко 40 скојеваца. Формирају се и први народноослободилачки одбори. Од тада па све до ослобођења не престаје организован рад КП, СКОЈ-а и антифашистичких организација.

МАСОВАН ОДЛАЗАК У ПАРТИЗАНЕ

Преко посебних веза, нарочито преко Рготине, стотине логораша, омладинаца и радника Бора одлази у јединице народноослободилачке војске и у партизанске одреде.

Рад је нарочито обиман, може се рећи масован, у 1944. години. Организација има своју „технику“ на којој умножава одлуке АВНОЈ-а, прогласе Централног комитета, извештаје Врховног штаба и друге материјале. Антифашистичке организације, нарочито УСАОЈ, организују све већи број радника и логораша. Везе се одржавају и са логорима у којима су затвореници из других земаља. У логорима Италијана и Грка стварају се посебне организације.

У првој половини 1944. године одлази у партизанске одреде и 9. бригаду, преко организације или самоничијативно, око хиљаду нових бораца.

Нове саботаже врши се у јами, главној радионици, на површинском копу, а у посебним акцијама разоружавају се немачки и мађарски војници.

У Бору у првој половини 1944. године ради осам партијских ћелија са 30 чланова КПЈ и десет кандидата, ради Месни комитет СКОЈ-а, 19 актива СКОЈ-а и око 30 одбора УСАОЈ-а.

Тако обиман и широк рад тражи жртве. Гестапо, недићевска полиција и четници ДМ чине све да продру у организацију и униште је. То им не успева, али зато хапсе појединце, муче их али ништа не могу да дознају. Јуначком смрћу завршен је револуционарни рад секретара партијских ћелија Радомира Милићевића и Ивана Матића.

ОСЛОБОЂЕЊЕ

Ослобођење источне Србије отпочело је продором 23, 25. и 45. дивизије, које су чиниле четврти корпус НОВ. После ослобођења Бољевца, Сокобање, Књажевца, Зајечара и Неготина, на Дунаву, код села Радујевца, дошло је до сусрета јединица народноослободилачке војске и Црвене армије и то 12. септембра 1944. године.

У зору, 22. септембра веће јединице Црвене армије прелазе Дунав између Кладова и Брзе Паланке и укључују се у борбу за ослобођење.

Борци Трећег батаљона 9. бригаде 23. дивизије ушли су у Бор 3. октобра 1944. године око 14 часова

Немци су, увиђајући безизлазност свог положаја, почели евакуацију Бора 17. септембра. Међутим, они нису очекивали тако брзи крах па евакуацију врше споро, као и припреме за рушење погона. Илегални народноослободилачки одбор Бора чини све како би спречио немачке јединице да приликом повлачења поруше погоне Борског рудника и топионице.

Када су се јединице 23. дивизије већ нашле пред Бором Немци су морали на брзину да напусте град и тако им није успело да нанесу већу штету производним погонима. Ипак су успели да поскидају неке делове из термоелектране и мање оштете неке друге погоне.

Трећи батаљон 9. бригаде 23. дивизије ушао је у Бор 3. октобра 1944. године у 14 часова. Око 15.30 часова истог дана у Бор су ушле и јединице Црвене армије. Тог дана престаје власништво страног капитала над Борским рудником и он постаје својина радног народа социјалистичке Југославије. Тада је формирана од војних власти и народноослободилачког одбора Комисија којој је поверено управљање предузећем. У погонима се постављају повореници, углавном из редова радника.

Неки погони су били оштећени, делове машина окупатор је пре повлачења демонтирао и посакривао, јама је била потопљена. Без електричне централе није могло да почне обнављање погона, а она је била најтеже оштећена. Хране није било довољно, а недостајала су и средства за исплату радника. Па ипак, Војна комисија је савладала многе тешкоће и убрзо оспособила најважније погоне за производњу. Уз помоћ народа пронађени су делови које су Немци посакривали. Прво је оспособљена електрична централа. Обезбеђена су средства за исплату радника. Храна је набављена у Бугарској и Румунији и то заменом за плави камен и још неке производе. Захваљујући великом залагању целог колектива, већ марта 1945. године произведене су прве тоне бакра.

После вишемесечног управљања Војне комисије Борски рудник, као државно предузеће, добија новог директора кога не поставља страни капитал, Тадију Поповића.

Ситуација у Борском руднику и топионици и даље је била тешка. Због недовољног броја радника, а нарочито стручњака, посао обављају приучени радници. И фронтоске бригаде су добровољно радиле у јами, на површинском копу и у топионици.

Опustoшеној земљи за обнову бакар је био велика нада па се чине огромни напори како би се производња повећала. Предузимају се и мере како би се и механизација побољшала.

Године 1947. уведени су скрипер-утоваривачи конструисани у борској радионици. Исте године повећан је капацитет електролизе од 12.000 на 14.000 тона електролитног бакра годишње, а 1948. године завршен је далековод од Бора до Костолца.

Године 1949. припрема се експлоатација лежишта Тилва Рош која је почела годину дана касније. Капацитет флотације проширује се 1951. године са 2.000 на 4.000 тона дневно. Године 1956. пуштена је у рад нова флотација од 3.000 тона, тако да капацитет флотације достиже 7.000 тона концентрата дневно.

На Дан устанка народа Србије, 7. јула 1952. године, пуштена је у рад нова електролиза капацитета 24.000 тона бакра годишње, која са старом електролизом има укупан капацитет од 38.000 тона електролитног бакра годишње. Септембра 1953. године пуштена је у рад цијанизација капацитета 800 тона дробљеног кварца дневно, а следеће године завршена је жичара за превоз кречњака дуга 8,5 километара од Бучја до Бора. Године 1954. изграђена је свозница за транспорт руде са даљих делова Тилва Мике, а године 1965. почело је да ради ново скип-окно.

Чинило се све како би се извршило обећање дато другу Титу приликом његове прве посете Бору 9. октобра 1948. године. Тада је колектив борских рудара и топионичара обећао да ће дати земљи што више бакра.

У најкритичнијим годинама обнове и изградње земље, до 1960. године, колектив борског рудника и топионице произвео је преко 21,7 милиона тона руде и 478.580 тона блистер бакра. У том периоду произведено је око 14.300 килограма злата, преко 45.000 килограма сребра, више од 6.500 килограма селена, као и преко 2,5 милиона тона пиритног концентрата. Да би се постигла оваква производња у најтежим радним условима, били су потребни немињени радни хероизам и велика одрицања.

ГОДИНЕ УДАРНИШТВА

У свим напорима да се изврше велики плански задаци производње бакра, јавља се и велики недостатак

Активисти политичких организација из периода обнове са радничким директорима Борског рудника (Снимљено за време прославе 50. годишњице)

радне снаге која је у овом периоду основни, најважнији фактор производње. Југословенска заједница помаже Борском руднику оснивањем добровољних бригада комуниста и чланова Народног фронта које долазе у Бор да помогну извршењу плана.

У таквој ситуацији, на иницијативу радних маса, почиње велики покрет такмичења и ударништва. На свим

радилиштима радни елан и одушевљење надокнађивали су недостатак машина и недовољан број радника. Ударници постају и носиоци нових метода рада, а истовремено су и борци за веће норме и већи радни учинак. Такмичење и ударништво постају масовни покрет, али у том покрету се издвајају и посебни ликови правих хероја рада.

Почетком септембра 1945. године бушач Међед Хусениновић, тада већ шестоструки ударник, отпочиње у јами Борског рудника рад на две бушилице. До тада бушење је обављано на једној бушилици којом је управљао један квалификовани бушач уз помоћ једног неквалификованог радника. Првог дана оваквим радом Хусениновић пребацује дневну норму за 94 одсто, а затим пребацивање достиже и 160 одсто. Овај метод рада још истог месеца прихватају још четири бушача, а 1. новембра још шест. То је у оно време, када је производњу успоравао недостатак квалификованих бушача, био велики допринос извршењу плана.

У таквом такмичарском и ударничком радном елану Борски рудник затиче и резолуција Информбироа и економска блокада источних земаља. У то време у колективу Борског рудника још се снажније развијају такмичења и ударништва. Поред ударништва јача и рационализаторство и новаторство. Само за прва четири месеца 1948. године звање новатора добила су четири радника, а звање рационализатора седамнаест радника. У Борском руднику у такмичењу учествују сви радници овог колектива: бушачи, тесачи, палноци мина, флотери, топионичари и други.

Производна саветовања проширују се ударницима, рационализаторима и новаторима и њихов рад постаје још квалитетнији.

Недостатак радне снаге, надокнађује се добровољним радом. Кад заврше редовно радно време, многи радници одлазе на друга радилишта. У првомајском такмичењу 1949. године радници Борског рудника су дали преко 96.000 добровољних радних часова. Истовремено су грађани Бора преко организације Народног фронта, по-

могли извршење плана у предузећу са 72.400 добровољних радних часова. Помоћ пружају и школе. Ученици после завршене наставе проводе по неколико часова у јами, на копу или агломерацији.

Упореда са улагањем оваквих радних напора, који су повремено и прелазили физичке моћи појединаца, стално се траже разни методи како би се повећала продуктивност. То су биле и најчешће теме производних саветовања.

Тако почиње да се ствара бригадни систем рада. Прву бригаду основали су омладинци на „Тилва Мики“ почетком фебруара 1948. године, на багеру број 11. Ова омладинска бригада ради на припремању материјала за багер. Неколико дана касније и у јами, у IX хоризонту, формирају се бригаде од по осам радника које отпочињу међусобно такмичење. Прве бригаде формирају се и у топионици, и то у агломерацији.

У време оснивања првих бригада почиње иницијатива Љубомира Јовановића, ложача у агломерацији. Он у недостатку стручних ложача почиње марта 1948. године да ложи два лонца, а повремено и три и четири. До 9. маја 1948. године пребације норму са 280 и 300 одсто и извршава годишњи план за 1948. годину, а до 18. новембра исте године и за 1949. годину. У ноћи између 12. и 13. априла 1949. године Љубомир Јовановић је извршио свој први петогодишњи план. Успех Љубомира Јовановића је раван хероизму јер је пребацио норму за неколико пута, док су је остали радници једва извршавали или незнатно пребацивали. Успех Љубомира Јовановића изазвао је велико интересовање и многобројна признања не само чланова колектива Борског рудника већ и других колектива у земљи. Његов подвиг, због изузетног физичког напора, није могао да постане масовни покрет, али је он, остваривши и други петогодишњи план, утицао на повећање радног елана и ударничког рада у предузећу.

Овим и оваквим радом колектив Борског рудника је успео да за четири године два пута освоји највећа признања југословенске владе и прими заставу као нај-

бољи колектив у земљи јер је успео да производњу од 28.260 тона бакра у 1945. години повећа на 40.000 тона у 1950. години. То је био и највећи допринос колектива Борског рудника Петогодишњем плану електрификације и механизације Југославије.

ПРВИ РАДНИЧКИ САВЕТ

Радници Бора спремно су дочекали Закон о давању фабрика и предузећа на управљање радним колективима који је донет на заседању Народне скупштине 27. јуна 1950. године.

Чланови једног од првих Радничких савета

Избори за први Раднички савет у Борском руднику одржани су 1. септембра 1950. године. Укупно је изабрано сто двадесет чланова Радничког савета. У први Раднички савет изабрано је осамдесет осам радника: ру-

дара, багериста, ложача, топионичара, четири техничара, седам службеника и деветнаест чланова из других професија. У први Раднички савет изабран је педесет један члан КПЈ. За председника првог Радничког савета Борског рудника изабран је рудар Милоје Цригорчевић.

На првој седници Радничког савета изабран је Управни одбор од 10 чланова који се први пут састао и конституисао, 9. септембра 1950. године. За председника Управног одбора изабран је стари борски радник Тома Савић.

Изабрани Раднички савет није био само саветодавни орган Дирекције предузећа, већ су му по закону припала и одређена управљачка права.

Тако Раднички савет предузећа одобрава основне планове и завршни рачун; доноси закључке за управљање предузећем и за остварење привредног плана; бира, решава и смењује Управни одбор или поједине његове чланове; доноси правила предузећа (али уз потврду надлежног државног органа — Генералне дирекције за алуминијум и бакар); врши распоред оног дела акумулације која остаје на располагању колективу и друго.

У жељи да се самоуправљање што више приближи произвођачима формирају се и раднички савети у погонима. До 1. јануара 1952. године у Борском руднику основано је десет погонских радничких савета и управних одбора. У три мања погона раднички савет је сачињавао цео колектив.

Одмах у почетку управљања Борским рудником и топионицом од стране демократски изабраног Радничког савета тежило се да се пронађу најбољи путеви којим се самоуправљање што више приближило свим произвођачима и обезбедило непосредно учешће произвођача у доношењу важних одлука. У том тражењу било је и лутања, али нису изостали ни позитивни резултати који су били допринос овог колектива усавршавању самоуправљања и у југословенским размерама.

То су, пре свега, борски референдуми. Раднички савет Борског рудника и топионице први је у југословенској пракси самоуправљања увео референдум.

У периоду од 1952. до 1954. године одржано је шест референдума на којима је одлучивано о улагањима за инвестиције, друштвени стандард и друго.

ПРВА ФАЗА

Четврти референдум одржан је 7. априла 1953. године означава и почетак прве фазе изградње и реконструкције Басена Бор. Тада је одлучено да се издвоји

Прослава педесетогодишњице Борског рудника

500 милиона динара за почетак радова на изградњи топионице, фабрике сумпорне киселине и суперфосфата. Међутим, сама изградња почела је тек 1957. године. За реализацију програма прве фазе уложено је 28 милијарди старих динара. У тој фази у Бору су изграђени бединг,

пруга нормалног колосека Бор — Вражогрицац, брана са акумулационим језером, пет нових пржних пећи, нова пламена пећ и три велика конвертора. У металуршким погонима модернизован је и транспорт сировина. Саставни део прве фазе била је и изградња хемијске индустрије у Бору и Прахову. У Бору је изградња фабрика сумпорне киселине по турм систему, чији је годишњи капацитет био 230.000 тона. У Прахову је изградња фабрика суперфосфата и синтетичког криолита, као и потребна складишта сирових фосфата и готових производа, резервоари сумпорне киселине, пристаниште на Дунаву и други објекти.

Објекти прве фазе пуштени су у погон 7. јуна 1961. године у присуству председника Републике Јосипа Броза Тита.

Упоредо са првом фазом градио се и Рудник бакра Мајданпек. Изградња је отпочела 1958. године и у њу је уложено 25 милијарди старих динара. Поред радова на отварању површинског копа грађени су и објекти дробљења, одржавања и нова флотација. По својој опреми и технологији Мајданпек је био један од најмодернијих рудника Европе и обезбеђивао је прераду 3,6 милиона тона руде и производњи 120.000 тона бакарног концентрата.

СТВАРАЊЕ БАСЕНА БОР

Завршетак Прве фазе изградње металуршких погона у Бору, почетак производње бакарног концентрата у Мајданпеку и почетак хемијске производње у Прахову значио је стварање свих услова за интеграцију производње бакра и хемијске индустрије која произилази из производње бакра. Тако је створен Рударско-топионичарски басен Бор, који је свој први облик велике интегрисане радне организације добио самоуправним актима заједничког Радничког савета Рударско-топионичарског басена Бор на седници одржаној 4. августа 1961. године.

Уласком Рудника бакра Мајданпек у састав Рударско-топионичарског басена Бор почео је брз процес децентрализације права самоуправљања, а затим и руковођења у РТВ-у. Одмах после интеграције, Рудник ба-

кра Мајданпек је добио статус самоуправне организационе јединице са својим Радничким саветом и Управним одбором, којима су припала права управљања текућом производњом, права расподеле оствареног дохотка и још неких других самоуправних права која су дотада припадала Радничком савету Басена. У новом предузећу Рудник бакра Мајданпек је брзо нашао своје право место које је одговрало његовој економској снази и значају за укупно пословање Басена.

Мајданпек

Интеграцијом великих производних јединица у јединствено предузеће, као и применом мера привредне реформе, Рударско-топионичарски басен Бор долази у квалитетно нов положај па се и друштвени односи у радној организацији одвијају у новим условима. На пословни успех предузећа у овом периоду непосредније утиче законитост тржишне привреде. Цене финалних производа почињу да се утврђују договором произвођача и

потрошача и тако приближују ценама на светском тржишту. Потреба за бржим развојем самоуправних демократских односа и непосредније учешће произвођача у одлучивању постају објективна нужност.

Раднички савет Рударско-топионичарског басена Бор усвојио је 10. децембра 1965. године први Статут своје радне организације. Пре усвајања, о нацрту Статута вођене су дискусије у којима су масовно учествовали непосредни произвођачи.

Марта 1967. године Статут се употпуњује новим одредбама и постаје најзначајнији нормативни акт који не само да потврђује позитивна искуства дотадашње самоуправне праксе, већ усмерава и даљи развој радне организације и самоуправљања у њој.

Овим Статутом прокламује се начело да се „изградња друштвено-економских односа у предузећу заснива трајно на принципима самосталности и самоуправности радних јединица“.

Октобра 1969. године у свим радним јединицама РТБ-а почиње широка дискусија о нацрту новог Статута. Критичко изучавање досадашњег развоја самоуправљања и савременији услови привређивања полазне су позиције и предлога новог Статута и дискусије о овом предлогу. Нов Статут дограђује већ развијени самоуправни систем, а посебно наглашава непосредно самоуправљање. Радна јединица према новом Статуту, постаје основна организација удруженог рада у којој се стиче и расподељује доходак.

Нови Статут поставља један целовит систем самоуправљања у коме су конкретније одређене и функције заједница радних јединица, а и централних органа самоуправљања. И поред децентрализације самоуправних функција, Статут тежи да уклони опасност „затварања“ појединих радних јединица Басена и отвара пут даљем интегрисању и ван садашњих граница Басена.

Раднички савет РТБ-а усвојио је овај Статут 30. децембра 1969. године.

ДРУГА ФАЗА

Најновији период развоја Рударско-топионичарског басена Бор је Друга фаза изградње и реконструкције. Програм Друге фазе усвојен је 23. марта 1965. године на седници Радничког савета РТБ-а. Претходно је овај

Топионица бакра у Бору

програм разматран на зборовима произвођача у свим радним јединицама и на седницама радничких савета заједница радних јединица. Реализација програма подељена је на етапе и прва етапа је успешно завршена сре-

дином 1969. године. За разлику од претходних инвестиционих подухвата, којима се углавном руководило из једног центра, носиоци задатака Друге фазе су радне јединице и заједнице радних јединица.

Овако велики задатак могао се остварити једино ако буде ангажован стаки члан колектива.

За оперативни руковођење изградњом основани су штабови у заједницама радних јединица и у Заједничким службама Басена. Сектор за инвестиције у Заједничким службама Басена чинили су стручњаци за рударство, флотирање, металургију, технологију, хемију, грађевинарство, енергетику, електронику, економику и слично. Слично су били састављени и штабови у заједницама радних јединица, а у радним јединицама одвајани су искусни стручњаци да руководе радовима из друге фазе. Организовано је упознавање најсавременијих рудника, флотација, топионица, електролиза и хемијских фабрика у свету, тражена су мишљења најауторитативнијих домаћих и светских стручњака, ангажовано је двадесетак најпознатијих домаћих и исто толико страних научних установа и института.

Организована су посебна саветовања рудара, геолога, металурга и технолога. Учесници тих саветовања били су познати југословенски и страни стручњаци, професори универзитета, научни радници. Циљ свега овог био је да се изаберу најсавременија технолошка решења.

Још у време усвајања програма друге фазе речено је да усвојени програм није догма већ да је резултат сазнања које је постојало у годинама прављења тог програма (1963—1965). Раднички савет је закључио да уколико се током изградње дође до нових и бољих решења, мења и програм. И то на самоуправан начин одлуком Радничког и радничких савета.

За остварење овог програма одређен је период од седам година. У уговору са Југословенском инвестиционом банком предвиђено је да се програм оствари до 31. децембра 1972. године, а да пробна производња траје до 30. јуна 1973. године. Али је радни колектив и његови самоуправни органи истакао као циљ скраћивање рокова

како би се што пре дошло до нових хиљада тона бакра, а тиме и до већег дохотка.

Начин остваривања програма друге фазе значно је нешто ново у југословенској пракси градње. Уобичајено је било да се један тако јединствен програм остварује одвојено од текуће производње и да нова производња отпочне тек после завршетка свих објеката. Басен Бор је тражио други пут: изградња заједно са редовном производњом, а нове хиљаде тона бакра добијати у току саме изградње. Друга фаза подељена је на етапе, да би се што пре добила нова производња и тако обезбедила потребна средства за даљу изградњу и извршења целог програма.

У остваривању програма друге фазе учествовало 186 домаћих предузећа, скоро из свих република, и преко стотину иностраних предузећа.

Градило се непрекидно, пожртвовано дану и ноћу, лети и зими. Редовно су одржавани састанци са извођачима радова и другим учесницима изградње, анализирано шта је учињено, утврђивани пропусти, закашњења и улагани нови напори да се рокови скрате и изградња убрза.

У другој половини 1971. године за 5,5 година завршена је изградња највећих производних објеката којима је Басен Бор оспособљен за годишњу производњу од преко сто хиљада тона електролитног бакра из сопствених сировина, за прераду преко 30.000 тона бакра из увозних сировина, за производњу висококонцентрованих и сложених ђубрива, натријумтриполифосфата, синтетичког криолита и других хемијских производа.

Завршена је изградња 36 нових производних објеката.

Рудник бакра Мајданпек оспособљен је да годишњу производњу од 25.000 тона повећа на око 72.000 тона. Нова технологија у производњи руде обезбеђена је увођењем тешке механизације, изграђени су нови објекти дробљења, нова флотација по капацитетима највећа у Европи, а трећа у свету, и низ других производних објеката.

У Бору је извршено проширење површинског копа; реконструкција јамског транспорта, реконструкција флотације и изградња потребних пратећих објеката.

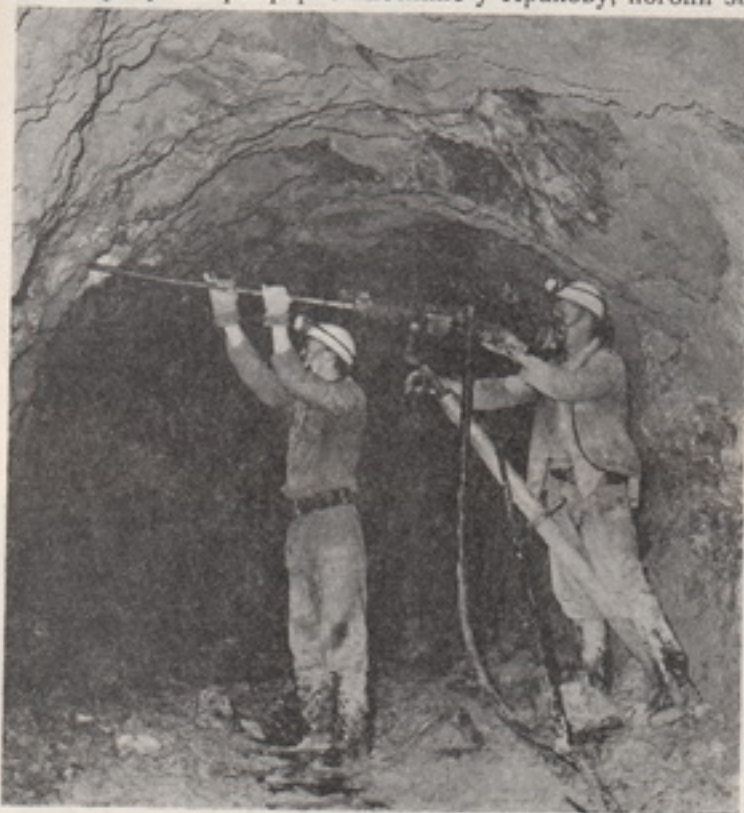
Топионица је била најзначајнији металуршки објекат друге фазе. Првобитним програмом предвиђало се да се топионица само физички прошири за још једну пламену пећ сличну постојећој. Видело се да је то недовољно и Раднички савет је програм променио, одлучивши да се изграде нови објекти како би се дуплирали капацитети за топљење, реконструисала постојећа топионица и тако увела јединствена технологија и обезбедили капацитети за прераду 35.000 тона секундарног бакра. Да би се обезбедиле што веће количине сумпорне киселине за хемијску производњу изграђене су две фабрике контактне сумпорне киселине.

Флотација у Мајданеку

У склопу проширења свих металуршких капацитета изграђена је нова електролиза, активирана у другој половини 1969. године, која је обезбеђивала прераду свих произведених и увезених сировина. Поред електролизе изграђена је нова златара за производњу злата банков-

ног квалитета. Финализација производње по програму друге фазе заокружена је изградњом фабрике сирове жице у Бору и фабриком златног накита у Мајданпеку. У другој фази развоја хемије изграђени су следећи објекти: фабрика фосфорне киселине у Прахову, погони за

Детаљ из борске јаме

производњу НПК ђубрива (један у Прахову, један у Новом Саду), погон за производњу натријумтриполифосфата у Прахову, погон за производњу триплог суперфосфата у Прахову и пратећи објекти потребни за нову производњу.

Током друге фазе изграђени су и објекти потребни за електроенергетско снабдевање, за снабдевање водом, објекти друштвеног стандарда, низ саобраћајница од којих је најзначајнија пруга Мајданпек — Бор пуштена у саобраћај средином 1972. године.

За привредне и пратеће објекте друге фазе уложено је, закључно са 31. децембром 1971. године, 247 милијарди старих динара, а за објекте друштвеног стандарда уложено је око 38 милијарди старих динара.

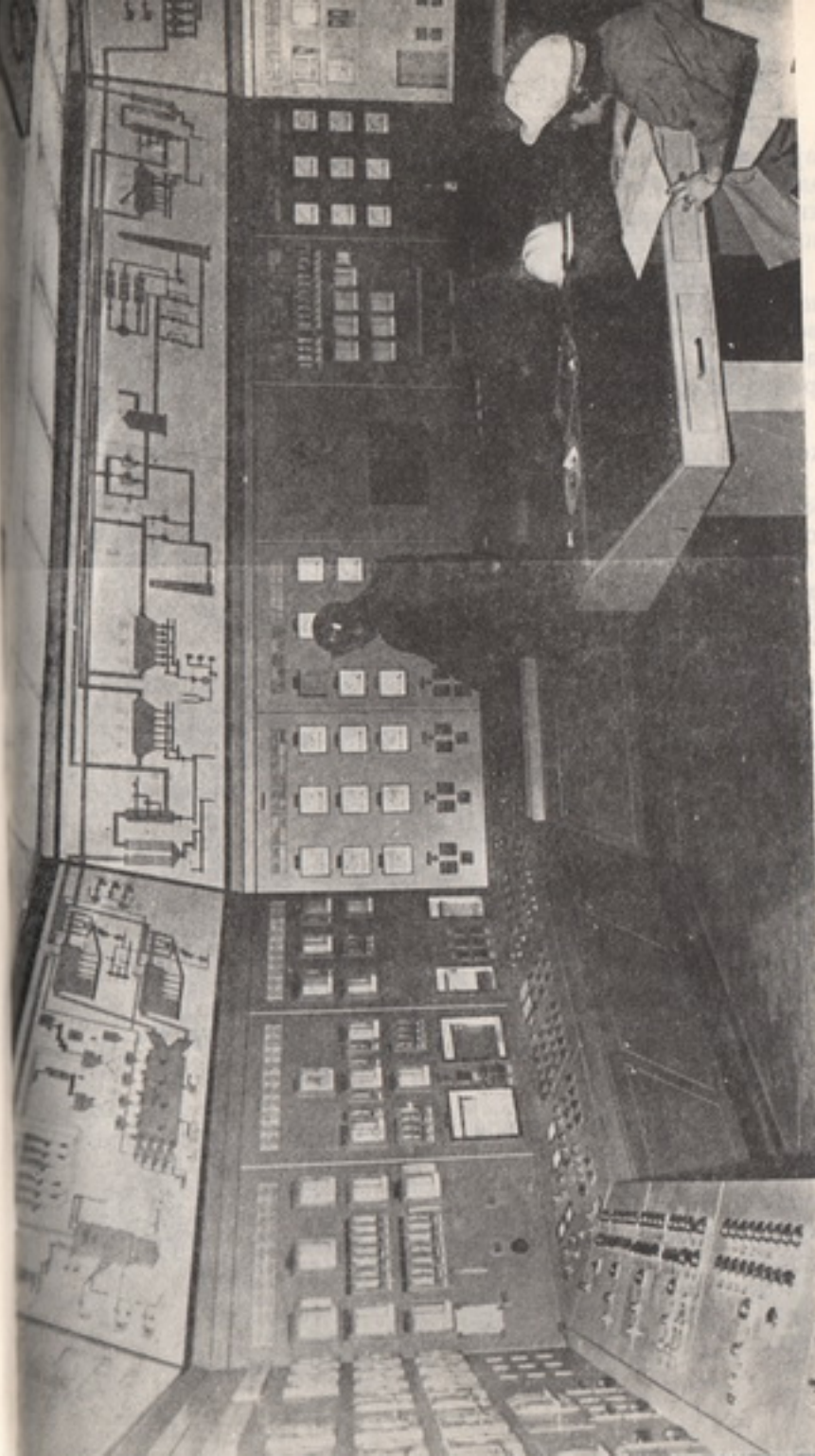
Другом фазом изградње Басен Бор је оспособљен за теже тржишне и привредне услове привређивања, обезбеђено остваривање већег дохотка као и пораст личних доходака радника у складу са порастом продуктивности. За деветомесечни период 1972. године остварен је просечни лични доходак од 192.000 старих динара.

ПРОИЗВОЂАЧ — САМОУПРАВЉАЧ

Досадашњи развој друштвених односа у Басену Бор, у својој суштини, представља афирмацију једног новог члана колектива који је истовремено произвођач и самоуправљач. Само ослобађање најамних односа, јачање права произвођача да одлучују о организацији рада и расподели резултата рада, условило је квалитетну промену његових погледа на радну организацију, а и на ширу средину у којој живи.

Мењају се и односи према мислим проблемима и чине значајни кораци како би се радило и пословало модерније и рационалније. Нарочито расте значај стручног рада па долази и до приметних промена у квалификационој структури радног колектива. У периоду од 1964. до 1969. године четири пута је порастао број инжењера, економиста и правника, док се број техничара утростручио. У сличној сразмери порастао је и број висококвалификованих, а смањило се број неквалификованих и приучених радника.

Јача и позитиван однос према научноистраживачком раду. У свим заједницама радних јединица и у Заједничким службама РТВ-а оснивају се посебне службе за развој, а Институт за бакар (основан 1962. године) по-

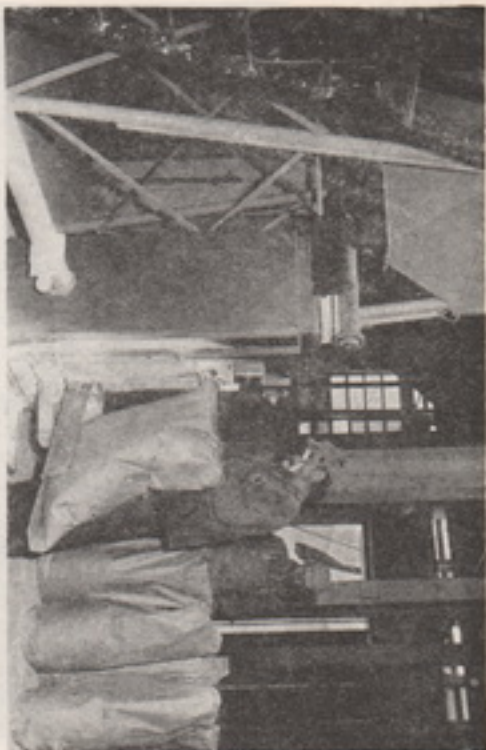
Контролни центар у борској топионици

Семинар Радничког савета Басена

свећује лично образовану и стручном усавршавању. Данас су изузели они радници који нису искористили широке могућности за образовање и тако повећали своју стручну квалификованост. Само у 1969. години школу за образовање и временски дужи стручне курсеве завршило је око 800 радника. Ако томе додамо и полаганике временски кратких семинара, онда тај број достиже близу 2.000.

Развијени самоуправни односи и право одлучивања сваког члана Борског басена истакли су и захтев потпунијег информисања о збивањима у Басену, комуни, друштвеној заједници и свету. Радио и телевизија су присутни скоро у свакој породици. Дневно се купује више од 15.000 дневних и недељних листова, а сваког петка радници Борског басена добијају лист „Колектив“ који се штампа у tiraжу од 14.500 примерака, а редовно излази и периодични часопис „Бакар“ који има и своја издања на енглеском језику. Почетком 1970. године информисање је употпуњено емисијама Радио Бора. Основна организација удруженог рада Штампта, радио и филм

Астаљ из Индустије хемиских производа у Прахову

Железничка пруга Маданшек — Бор

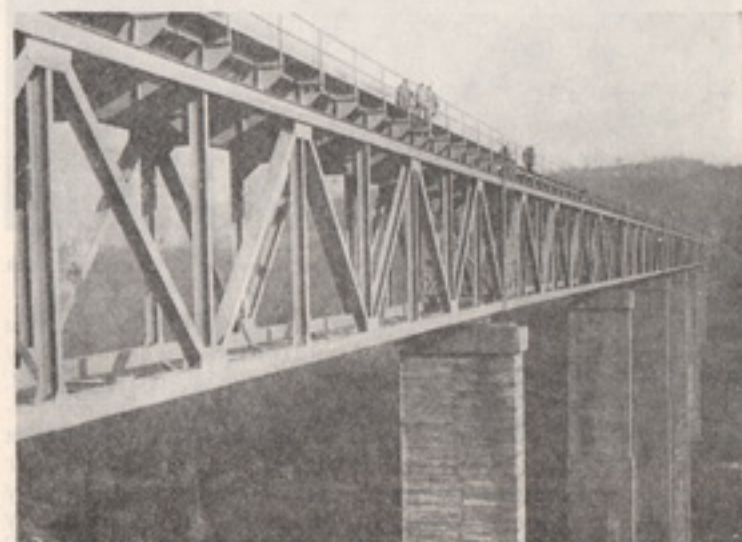
Седница Радничког савета Басена

свећује личноm образовању и стручном усавршавању. Данас су изузеци они радници који нису искористили широке могућности за образовање и тако повећали своју стручну квалификованост. Само у 1969. години школу за образовање и временски дуже стручне курсеве завршило је око 800 радника. Ако томе додамо и полазнике временски кратких семинара, онда тај број достиже близу 2.000.

Развијени самоуправни односи и право одлучивања сваког члана Борског басена истакли су и захтев потпунијег информисања о збивањима у Басену, комуни, друштвеној заједници и свету. Радио и телевизија су присутни скоро у свакој породици. Дневно се купује више од 15.000 дневних и недељних листова, а сваког петка радници Борског басена добијају лист „Колектив“ који се штампа у тиражу од 14.500 примерака, а редовно излази и периодични часопис „Бакар“ који има и своја издања на енглеском језику. Почетком 1970. године информисање је употпуњено емисијама Радио Бора. Основна организација удруженог рада Штампа, радио и филм

Детаљ из Индустије хемијских производа у Прахову

Железничка пруга Мајданпек — Бор

Борског басена, штампа у масовном тиражу све важније правилнике, програме и друге значајније акте самоуправних органа, а објавила је и неколико трајних публикација. Тако Борски басен постаје отворен и за измену искустава са другим радним организацијама како у Југославији тако и у другим земљама.

Према последњем попису у Бору живи око 31.000 становника

Са променама у производним погонима, са порастом производње мења се и Бор. Одмах после ослобођења у Бору је живело око 7.000 становника, а године 1972. у Бору је више од 30.000. Тако велики пораст становништва стварао је и велике тешкоће, па је требало улагати и знатна материјална средства за развој друштвеног стандарда. Последњих пет година у Бору је грађено у просеку по хиљаду станова годишње. У 1972. години у Бору постоји 108 трговинских продавница са око 15.000 квадратних метара продајног простора.

Нове стамбене зграде у Бору

Дом културе у Бору

Основне и средње школе Бора похађа преко 5.000 ученика, а наставу на Факултету око 700 редовних и ванредних студената.

Првом фазом изградње Дома културе побољшани су услови културног живота али су они још увек недовољни.

Последњих година Бор је, новим друмским и железничким саобраћајницама, знатно боље повезан са другим крајевима Југославије.

*

У периоду од откривања, октобра 1902. године, па до ослобођења 3. октобра 1944. године Борски рудник, преко металуршких погона у Бору, дао је 563.366 тона бакра (анодног или катодног); од ослобођења до 25. октобра 1972. године Басен Бор је дао укупно 1.295.973 тоне (у чему из Борског рудника 795.394, из Мајданпека 324.515, из купљених сировина 176.064, односно из властитих сировина 1.119.919). У октобру идуће године Басен Бор ће произвести двомилionиту тону бакра. Од посто-

јања до данас (25. октобра 1972.) произвео је 1.925.468 тона.

За једну тону електролитног бакра било је потребно укупно ископина, руде и раскривке, у години 1929. свега 58 тона, у години 1960. свега 180 тона, у 1972. години 522 тоне. Очигледно је да се ради о све сиромашнијим рудама, о све неповољнијем односу између руде и раскривке, односно о све тежим природним условима.

Оспособити се за овакве услове привређивања није био лак задатак, па је утолико и заслуга радних људи Басена Бор већа.

ДОБИТНИЦИ НАГРАДЕ АВНОЈ 1972: Први с десна представник Басена Миланвоје Милорадовић, председник Управног одбора

За постигнуте радне победе, за успешан развој самоуправних односа и за значајан допринос напретку овог региона, Басен Бор је за Дан републике 1972. године добио највеће југословенско признање — награду АВНОЈ-а.

Одбор за Награду

Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије
на својој седници од 14. XI 1972. доделио је

РУДАРСКО-ТОПНИЧАРСКОМ
БАСЕНУ БОР

НАГРАДУ

Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије
иско посебно друштвено припадње за стварање и рад
од општег значаја за развој Социјалистичке Федеративне
Републике Југославије у области привреде

о чему се издаје ова диплома

У Београду, 29. XI 1972.
Бор, диплома 87

ПРЕДСЕДНИК ОДБОРА

Milovan

9. октобар 1948. године

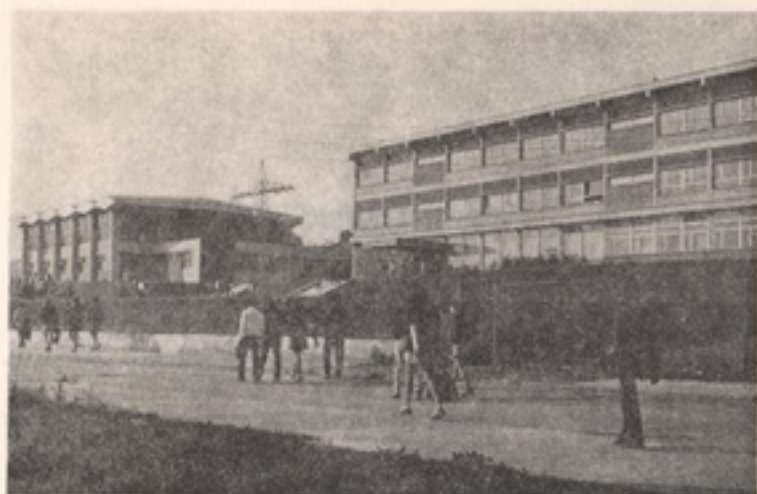
7. јун 1961. године

22. септембар 1969. године

Председник Тито са Председником Републике Замбије др Кенетом Каундом посетио је Бор 8. маја 1970. године

Гимназија „Бора Станковић“ и Спортски центар у Бору

У свим овим напорима радном колективу Басена Бор указао је велику помоћ друг Тито.

Послератни развој Басена Бор и стварање социјалистичких самоуправних друштвених односа у њему, везани су за стално учешће и интересовање друга Тита. И поред велике заузетости државничким и партијским радом друг Тито је пет пута посетио Борски Басен. Деветог октобра 1948. године посетио је Бор, 29. и 30. маја 1959. године Прахово и Мајданпек, 7. јуна 1961, 22. септембра 1969. и 8. маја 1970. године посетио је Бор. Поред тога, 17. маја ове године друг Тито је приликом повратка са Бердапа примио представнике Бора и са њима водио дужи разговор.

Сваки сусрет друга Тита са колективом борског Басена значно је и признање за уложене напоре и подстрек за нове радне подвиге. Радни колектив Басена Бор увек је чврсто стајао уз сваку његову поруку и трудио се да задатке добијене од друга Тита што боље изврши.

Штампа: Штампарско-издавачки предузеће — Бор

ЛИТЕРАТУРА

1. Боснячић С.: Источна Србија у НОБ — Београд 1963.
2. Поповић С.: Развој продукционих односа у РТБ Бор.
3. Ранисаваљевић Б.: Борски колектив управља — Београд.
4. Симић др В.: Историјски осврт на рударство борског рудништа у Бору и околини — Бор, 1969.
5. Станковић М.: Постанак и развој Рударско-топничарског басена Бор, 1970.
6. Штрајкови рудара Србије — Београд, 1967.

„БОРСКИ РУДНИК 1902—1972.”

*

Издаје:

ООУР ШТАМПА, РАДИО И ФИЛМ
БИБЛИОТЕКА „БАКАР”

*

Технички уредник:

ИВАН РАИЧКОВИЋ

*

Коректор:

ЈЕЛЕНА ЛАЗАРЕВИЋ

*

Фотографије:

ДРАГОЉУБ МИТИЋ И АРХИВ ФОТО СЛУЖБЕ
ОУУР ШТАМПА, РАДИО И ФИЛМ

*

Тираж: 15.000 примерака

Штампано: децембра 1972. године

Штампа: Штампарско-издавачко предузеће — Бор